

NÆSTVED MUSEUM

Liv og Levn
20 - 2006

Liv og Levn

20 - 2006

udgiver Næstved Museum
adresse Ringstedgade 4, DK-4700 Næstved
telefon 55 77 08 11
fax 55 77 18 54
e-post post@naestved-museum.dk
hjemmeside www.naestved-museum.dk

redaktion Palle Birk Hansen
layout Jens Olsen
foto og grafik Jens Olsen

tryk Stiftsbogtrykkeriet i Næstved
trykår 2006
oplag 800
ISBN 87-88461-62-9
ISSN 0903-5125

kopiering tilladt med tydelig kildeangivelse

forside forsiden af bogen katalog nr. 41
bagside Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1551, olie på lærred, Herlufsholm

Liv og Levn

20 - 2006

udgiver Næstved Museum
adresse Ringstedgade 4, DK-4700 Næstved
telefon 55 77 08 11
fax 55 77 18 54
e-post post@naestved-museum.dk
hjemmeside www.naestved-museum.dk

redaktion Palle Birk Hansen
layout Jens Olsen
foto og grafik Jens Olsen

tryk Stiftsbogtrykkeriet i Næstved
trykår 2006
oplag 800
ISBN 87-88461-62-9
ISSN 0903-5125

kopiering tilladt med tydelig kildeangivelse

forside forsiden af bogen katalog nr. 41
bagside Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1551, olie på lærred, Herlufsholm

Næstved Museum
Liv og Levn
20 - 2006

Fru Birgittes bøger	3
- Herluf Trolle og Birgitte Gøyes Bibliotek	

Katalog, ordforklaring	10
-------------------------------------	----

Katalog	11
----------------------	----

Bøger, der tidligere har været i samlingen, men nu er forsvundet	35
---	----

Litteratur og noter	36
----------------------------------	----

Fru Birgittes bøger

– Herluf Trolle og Birgitte Gøyes Bibliotek

Næstved Museum og Herlufsholm bidrog i det nationale temaår Renæssance 2006 med en særudstilling i Næstved Museum – Helligåndshuset af Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek. Dette bibliotek, som består af ca. 50 originale bøger fra første halvdel af 1500-årene, opbevares i det daglige på Herlufsholm, hvortil Birgitte Gøye skænkede det i årene efter Herluf Trolles død i 1565.

Denne artikel er en introduktion til renæssancens bøger og biblioteker og en præsentation af Herluf Trolle og Birgitte Gøyes velbevarede bogsamling.

Kodeksen eller bogens udbredelsehistorie er også kristendommens. De kristne var således de første til at benytte kodeksen med parallelt anbragte blade af pergament bundet sammen i ryggen i stedet for bogruller af papyrus til afskrivning af de hellige skrifter. Biblen var kristendommens fundament, og bogen var et uundværligt redskab for de kristne missionærer. Ved at følge kristendommens spredning fra de første små menigheder i Syrien, Egypten og Armenien til den i år 380 e.0 blev statsreligion i Romeriget og siden bredte sig til både Asien og Nordeuropa, følger man således også bogens og skriftens historie og udbredelse.

Danmark blev kristnet omkring 1000 e.0 og blev dermed inddraget i den europæiske bog- og skriftkultur med forbindelseslinier og en litteraturtradition, der rakte på tværs af landenes grænser. Som i det øvrige Europa var den danske bogkultur først og fremmest på latin. Det var på latin, danskerne læste den klassiske litteratur fra oldtiden, kirkefædrene og det meste af

middelalderens teologiske og videnskabelige litteratur¹.

Renæssancen og reformationens gennemførelse fik stor indflydelse på det litterære liv og på bogvæsenets udvikling. Den trykte bog blev anvendt af reformatorerne som et vigtigt middel til at formidle deres budskaber på latin såvel som på de forskellige europæiske nationers sprog og fik derigennem en betydningsfuld udbredelse hos alle, som tog del i tidens åndelige rørelser. Den europæiske bogtrykkerkunst voksede stærkt, og forfatterne og bogtrykkerne forstod at indhente tidens største kunstnere til at bidrage med pragtfulde

illustrationer til bøgerne, således at de kunne måle sig med tidligere tiders illuminerede pragthåndskrifter².

Desværre lever gamle bøger et farligt liv, og foruden senere perioders censur, skødesløshed og ikke mindst forældelse af selve indholdet har naturligt slid og nedbrydning af bogens materialer sammen med ildebrande reduceret såvel middelalderens som renæssancens bogskatte betydeligt. Vi er imidlertid ud fra det kildemateriale, som trods alt er nået mere eller mindre uskadt frem til vore dage, i stand til at give et godt indblik i renæssancens bøger og biblioteker.

Bøger og biblioteker i renæssancen

Så længe der har eksisteret bøger, har der også eksisteret bogsamlere, de såkaldte bibliofile. Allerede oldtidens velhavende overklasse havde privatbiblioteker. Med den antikke kulturs sammenbrud i det femte århundrede gik såvel produktionen som brugen af bøger over til kirkelige kredse. Det var herefter i de kristne klostre, at middelalderens håndskrifter

Fig. 1. Før kodeksens opfindelse og udbredelse brugte man bogruller. Denne 8 m lange engelske bogrulle er inidlertid fra 1461 og indledes med en verdenskrønike efterfulgt af en oversigt over de engelske kongers slægt og bedrifter sluttende med Edward IVs kroning i 1461. Bogrullen opbevares på Det kongelige Bibliotek i København. Erik Petersen 1999, Kataloget s. 105.

Fig. 2. Bebudelsen med Maria med læsepult og bogskab i håndskrift fra ca. 1440. Erik Petersen, *Essays* s. 111.

blev til, og det var først og fremmest i klostrene og domkirkerne, at bibliotekerne havde hjemme. Senere begyndte biskopper og kanniker og derefter også fyrstelige og borgerlige rigmænd at optræde som bogsamlere. Gennem størstedelen af middelalderen var håndskrifter, der var dyre på grund af den langsomme produktionstid, den eneste form for bøger. Dette bevirkede helt naturligt, at middelalderens biblioteker sjældent nåede et større omfang. Bogtrykkerkunstens opfindelse ved midten af 1400-årene satte dog et afgørende skel særlig med hensyn til samlingernes størrelsesmæssige muligheder.

I Norden var det hele middelalderen igennem væsentligst kirkens mænd, der optrådte som bogsamlere. Middelalde-

rens danske privatbiblioteker kendes dog kun i yderst ringe omfang. I bevarede testamenter og inventarier findes nu og da blandt det øvrige også registreret bøger, men nogen oversigt over bogsamlinger giver de ikke. Det bevarede materiale er endvidere så fragmentarisk, at man ikke er i stand til at danne sig et realistisk billede af middelalderens bogsamlervirksomhed³.

Med bogtrykkerkunstens udbredelse fik bogsamlere andre muligheder end førhen. Et øget oplagstal gjorde det muligt for den enkelte læser at samle mange forskellige tekster, hvilket betød, at der i løbet af 1500-årene rundt om i Europa grundlagdes flere store privatbiblioteker, som for en dels vedkommende senere dannede grundstammen i nogle af verdens mest berømte biblioteker. Denne tendens kan følges i Danmark, hvor flere samlinger nød europæisk ry. Desværre er de fleste af 1500-årenes privatbiblioteker tidligt gået til grunde eller er blevet splittet for alle vinde, og resterne findes nu opbevaret i forskellige biblioteker over hele Europa.

I modsætning til tidligere er det nu først og fremmest adelsmænd og -kvinder samt videnskabsdyrkere, der optræder som bogsamlere i større format. Gejstlige biblioteker af tilsvarende karakter som de tidligere katolske forekommer ikke i denne periode. Af betydningsfulde danske bogsamlere, som er samtidige med Herluf Trolle og Birgitte Gøye, kan nævnes Frantz Brokenhuus, Egeskov

Fig. 3. Hamburgbibelen fra 1255 er bl.a. illustreret med en række initialer, der viser hvorledes en middelalderlig bog blev til: fra fremstillingen af pergament over skriveprocessens forskellige trin til malerens arbejde med illumineringen. Her ses fremstillingen af pergamentet. Erik Petersen 1999, *Kataloget* s. 8.

bøger / samt personerne Pallegerne Rosenkrantz og Barnekow⁶.

Fra håndskrifter til trykte bøger

Indtil højmiddelalderen var bøger kostbare håndskrevne manuskripter nedfældet på pergament, som er skrabet og glattet skind. Af ét fåre- eller kalveskind kunne der fremstilles ét dobbeltblad, det vil sige fire store sider. Dermed blev en bog på flere hundrede sider uhyre kostbar.

I 1300-årene kom papiret til Europa, hvilket bevirkede, at materialeprisen i bogproduktionen reduceredes væsentligt.

Efter en overgangsperiode med bloktryk fra begyndelsen af 1400-årene, hvor hele bladsiden blev skåret på én gang i en træplade, kom den egentlige revolution indenfor bogproduktionen med Johann Gutenbergs opfindelse i 1445 af den typografiske teknik med løse bogstaver. Det blev nu forholdsvis enkelt og billigt at udgive trykte bøger i mange eksemplarer, og i løbet af kort tid opstod bogtrykkerier overalt i Europa.

I Danmark blev den første bog trykt i Odense i 1482, og ca. 1489 indrettedes det første egentlige trykkeri i København⁷. Det er dog først omkring 1500, at man kan tale om, at bogtrykkerkunsten for alvor havde slået igennem i Danmark.

I de første årtier var bogtrykkerierne ejet af tyske og hollandske indvandrere. Danske bogtrykkere virkede imidlertid også i udlandet, særlig i Lübeck⁸. Således vides bogtrykkeren Christiern Pedersen (ca. 1480-1554) at have trykt bøger på dansk i både Paris og Antwerpen⁹. Ved slutningen af 1520erne havde antallet af trykte tekster på dansk overhalet antallet af latinske tekster. Dette hang sammen med, at brugen af det danske sprog var en forudsætning for at nå et bredere publikum uden for de gejstlige og lærde kredse.

Det var først og fremmest religiøse skrifter, der blev trykt, dels evangelierne, trosbekendelsen, bønnebøger og lignende, dels polemiske pamfletter og didaktiske skrifter, der på belærende vis udlagde de reformatoriske holdninger. Bøgerne kunne dog også have en mere folkelig karakter som skolebøger, romaner, historiske værker såsom Saxo Grammaticus og flyveblade med politisk eller religiøs propaganda. En del af udgivelserne blev oversat og bearbejdet fra tysk.

Fig. 4. Bogtrykkerværksted, hvor man sætter og trykker bogsider. Af Jost Amman, *Ständebuch* 1568.

Bogtrykket som medie fik efterhånden betydning for karakteren og fremstillingsformen i bøgerne. Længe lignede de trykte bøger de bøger, man tidligere havde fremstillet i hånden: Typerne skar bogtrykkerne efter håndskrifternes, og hele sidens arrangement efterlignedes nøje. Egentlige titler i kort form forekom stort set ikke. I stedet anvendtes en beskrivende angivelse af indholdet. Nogle steder kom der en visuel dimension på titelbladet, idet opstilling og liniebrud markerede skift i betydningsindholdet. Nogle titelblade er rigt illustrerede, mens andre har sparsom eller ingen udsmykning. Kun få bøger i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bogsamling har titelblade trykt i farver; og da er kun teksten farvelagt.

Oplagstallene i såvel 1500- som 1600-årene var forholdsvis konstante, mellem ca. 1000 og 2000¹⁰. Dette tal kan synes lavt i forhold til den anslåede udbredelse af forskellige kendte og populære tekster, men det lave tal hænger sammen med, at større oplag udgjorde en økonomisk risiko for bogtrykkerne. Antallet af potentielle købere i den enkelte by var ikke stort, og der var en konstant fare for, at andre bogtrykkere samtidig eller kort derefter ville få samme, men måske billigere (pirat)udgave på markedet. Endelig var der farer og vanskeligheder ved transport af bøgerne. Store omkostninger til papir sammenholdt med den langsomme og upålidelige afsætning gjorde, at man nøjedes med små oplag. Gik handelen godt, fulgte til gengæld hurtigt nye oplag¹¹.

I renessancen var antallet af trykte bøger og deres oplag dog endnu ganske lille i forhold til befolkningstallet, så på

Fig. 5. Bogspænde fra bogen kat. 11.

kan fra reformationsperioden kan man dog tale om, at bogtrykket fik en samfundsmæssig betydning, idet bøgernes pris faldt til omkring en tiendedel af, hvad et håndskrift kostede. Det øgede udbredelsen af læsningen, selvom publikum endnu udgjorde en minoritet uden for de gejstlige, administrative og lærde kredse. Først fra midten af 1800-årene opnåede det skriftlige medie en dominerende stilling, idet udbudet og mængden af bøger på dette tidspunkt forøgedes kraftigt samtidig med, at det købedygtige og læsende publikum eskalerede betragteligt.

Bogbind

I antikken beskyttedes bøgerne, det vil sige pergamentskodeksene, med skindfoderaler ombundne med remme. Bogbind i nutidens forstand kendes derimod først fra den tidlige middelalder. Håndskrifterne blev indbundet i træplader beskyttet med skind. Særlig kostbare skrifter kunne få bind af drevet metal, forsynet med relieffer eller med ædelstene, broderede stoffer eller emaljearbejde.

Recessancens bogbind er i mange tilfælde rigt dekoreret, hvilket gør, at bindene i sig selv kan antyde anskaffelsessted og dermed være med til at beskrive bogens vandring rundt om i Europa. Danske renessancebogbind lægger sig i stil og udførelse ganske tæt til samtidens tyske bind. Oftest er det helbind i svine- eller kalveskind med rigt blindpressede, senere forgyldte dekorationer udført med rulle-, plade- og enkeltstempler. Ligheden med de tyske bind strækker sig endog til løbende ændringer i valg af motiver og den udsmykningsmæssige komposition. Dette skyldes en fælles håndværkertradition,

udbredelse af håndvækkede trykere. Desuden skaffede danske bogbindere almindeligvis deres stempelmateriel sydfra, hvor stempelstikkere og metalsnidere havde et større marked¹². Ovennævnte omstændigheder gør det derfor oftest vanskeligt at udskille den begrænsede danske bogbindsproduktion fra den samlede mængde tyske renessancebind, men en forestilling om omfanget kan man få ved at se på de navnetræk, der er stemplet i forbindelse med den enkelte bogs dekoration¹³.

Bogspænder

Bøger fra middelalderen og renessancen er sammensat af materialer, som alle er påvirkelige af fugt: Pergament eller papir til teksten, træplader eller lag af pap til permen, læderindbinding, snore af vegetabilsk eller animalsk art til at binde perm og læg sammen med, samt lim til at binde læder og forsatsblade til permen. Disse forhold - sammen med et indendørs klima, der var fugtigere end det, vi normalt har i dag - gjorde, at bøgerne havde behov for at kunne modstå fugtens deformerende effekt. Derfor blev bøgerne udstyret med ét, to eller flere bogspænder, der i lukket stand holdt bogen sammenpresset, således at skidt og fugt vanskeligt kunne trænge ind og ødelægge siderne. Ud over fugtproblemer i datidens huse kunne de forskellige indbindingsmetoder også have en uheldig virkning på bogens facon. Her var spænderne med til at stabilisere bindet.

Spænderne findes i mange forskellige variationer, men består altid af to dele: En modtagerdel ovenpå bindet og en hægtedel fastsat til en læderstrop, som udgår fra undersiden af bindet. Læder-

kesat bag på bogen med et lille rødt fæstebeslag. Efterhånden som bøgernes oplag øgedes som følge af bogtrykkerkunstens indtog i midten af 1400-årene afløstes de støbte beslag af masseproducerede beslag stanset ud af metalblik.

Foruden de funktionelle aspekter ved bogspænderne var de en del af bøgernes udsmykning, og selvom forbedrede bogbindingsteknikker i løbet af 1600-årene overflødiggjorde spænder og beslag på bøger, forblev de i brug som en uundværlig del af udsmykningen på eksempelvis salmebøger. Visse typer spænder blev i løbet af midtaldertiden og renaissanceen meget udbredte, men alligevel er variationen i faconer og motiver imponerende¹⁴.

Herluf Trolle, Birgitte Gøye og Herlufsholm Kostskole

Herluf Trolle (1516-1565) var den tolvte i rækken af den skånske adelsmand Jacob Trolle til Lilløs femten børn. Om Herlufs barndom og tidligste ungdom vides intet. I 1536 blev han sendt på studieophold i Wittenberg. Her studerede han blandt andet politik, historie og filosofi og lærte derigennem humanisten og skolereformatoren Philip Melancthon personligt at kende, en forbindelse, Herluf Trolle bevarede hele livet. I slutningen af 1530erne knyttedes han til hoffet og startede sin livslange karriere i kongens tjeneste, der blandt andet førte til poster som lensmand, rigsråd og admiral. Det var formodentlig ved hoffet, at Herluf Trolle mødte Birgitte Gøye, der på dette tidspunkt gjorde tjeneste i dronning Dorotheas jomfrukammer.

Birgitte var i 1536 gammelkenne og adelsrigshofmester Mogens Gøye, betroede derfor hendes opdragelse til nonnerne i Ring Kloster. Efter faderens andet giftermål i 1515 kom hun tilbage til hjemmet på Skanderborg Slot. Stærkt mod sin vilje blev hun som 14-årig trolovet med Jesper Daa til Enggaard. Giftermålet blev imidlertid aldrig gennemført, idet Birgitte fastholdt sin modstand mod forholdet. At hæve en trolovelse dengang var vanskeligt, og først i 1540 lykkedes det Birgitte Gøye med kongen, Christian 3.'s, hjælp at blive fri. I mellemtiden var hun i huset hos to af søstrene, Sophie Gøye (indtil 1537) og Ellen Gøye, hvorefter hun gjorde tjeneste hos dronning Dorothea.

Herluf Trolle og Birgitte Gøye blev gift i 1544. Ægteskabet var barnløst. Deres 21 år lange ægteskab formede sig tilsyneladende meget harmonisk, fast forankret i begges ærlige og varme tilslutning til den nye lutherske tro, hvis gennembrud de begge havde oplevet i ungdomsårene. De var begge stærkt præget og optaget af samfundsmæssige, religiøse og humanistiske interesser, der pegede frem mod den følgende tids humanistiske dannelsesidealer. Herluf Trolle interesserede sig for videnskab og lærdom i bred forstand, men beskæftigede sig især med teologi og historie, hvilket bogsamlingen også bærer præg af.

En særlig interesse havde parret for skolevæsen og ungdommens uddannelse. De donerede store summer til latinskolerne i Helsingør, Roskilde og Næstved og finansierede i en periode to eller flere unge mænds uddannelser ved Københavns Universitet og i udlandet. Dertil kom grundlæggelsen af deres egen skole, Herlufsholm.

grundaagt 1180. Ved reformationen blev klostrets bygninger og gods overtaget af kronen, som i 1560 mageskiftede Skovkloster med Hillerødsholm (det senere Frederiksborg) til Herluf Trolle og Birgitte Gøye. De ændrede stedets navn til Herlufsholm. Det var dette gods, som parret gjorde til det økonomiske fundament for oprettelsen af Herlufsholm Skole.

Skolens stiftelsesdokument blev udstedt d. 23. maj 1565 kort før Herluf Trolles død. I sommeren 1566 begyndte de første elever, og i foråret 1567 oprettedes skolens ordinans med retningslinierne for stiftelsen, kostskolen og undervisningen. Målet var at oprette en "fri skole for adelige og andre fromme mændsbørn". Økonomisk skulle skolen finansieres af indtægterne fra Herlufsholm Gods, der samtidig blev afstået til den nyoprettedes stiftelse. Forbilledet var visse tyske kostskoler, og målsætningen var opdragelse og oplæring i kristendom, latin, retorik og dialektik som forberedelse til senere universitetsstudier. Sandsynligvis har stifterne været inspireret af Philip Melancthons humanistiske tanker og ideer. Herlufsholm skulle være en eliteskole for børnene af samfundets spidser – adelige såvel som borgerlige.

Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek

I forbindelse med, at Herluf Trolle og Birgitte Gøye i 1565 grundlagde Herlufsholm Skole, grundlagde de også skolens bibliotek, idet Birgitte Gøye skænkede parrets egne bøger til skolen. At de begge har ejet bøger i bogsamlingen ses af våbenskjolde og små anmærkninger i bøgerne. I flere af bøgerne har Birgitte Gøye ligefrem skrevet, at de gives til Herlufsholm.

Bibliotekets samlinger kendes fra ældre fortegnelser fra 1600- og 1700-årene, men det til teksten knyttede katalog er funderet på en fortegnelse, udfærdiget i 1871 af Herlufholms daværende rektor Christian Listov. Der var på dette tidspunkt 54 bøger med i alt 78 skrifter, men desværre mangler enkelte bøger i samlingen således, at der nu er 48 bøger med i alt 71 skrifter. Dertil kommer bøger, som har været i parrets eje, men er blevet givet bort før bibliotekets oprettelse. Som eksempel kan nævnes, at man i Lund opva-

Fig 6. Portrætter af Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1551. Herlufsholm.

Ifølge Listovs katalog fra 1871 ved man, at der har eksisteret i alt 21 folier: 9 kvarter og 12 oktaver, som med sikkerhed har tilhørt Herluf Trolle og Birgitte Gøye. Disse er alle mærkede med parrets våben og navne udenpå eller indvendig i bindet og eventuelt forsynet med årstal. På bindets inderside er ofte håndskreven tekst med våbenskjolde samt årstal, navn eller initialer. Årstallet ved den tilføjede tekst og årstallet udenpå bindet stemmer ikke altid overens. Det kan tyde på, at bøgerne er anskaffet eller indbundet ét år og tekst og/eller våbenskjold tilføjet nogle år senere. Bøgerne er - på nær en enkelt - udstyret med et nummer på snittet. Desuden har formentlig endnu 1 folie, 4 kvarter og 4 oktaver tilhørt parret, men de er uden våben og navne. Alle de bøger, man med sikkerhed ved har tilhørt Herluf Trolle og Birgitte Gøye, bærer på ryggen mærket H.T. De sidste 9 bøger derimod er mærket med B.V. (Bibliotheca Vetus = Det Gamle Bibliotek), et fællesmærke for alle de bøger, som skolen ejede før 1775.

Bøgerne i parrets bibliotek er udgivet i perioden fra 1490-1568, mens de tilføjede årstal med Herluf Trolles og Birgitte Gøyes våben og navnetræk er fra perioden 1547-1562. Flere bøger har været i andre personers eje, inden de er kommet i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes varetægt. Dette ved vi, fordi der er skrevet en bemærkning om dette på bindets inderside eller på forsatsbladet. Den ældste bog, inkunablen fra 1490, er desværre forsvundet fra samlingen.

I 1500-årene var det meget almindeligt at tilføje et ejermærke i bøgerne, et såkaldt exlibris, forrest i bogen eller på bindets forside, permen. Herluf Trolle og Birgitte Gøyes exlibris er således at finde i mange af bøgerne:

Skrifternes indhold er hovedsagelig af teologisk art. En del af bøgerne indeholder beretninger fra Det gamle Testamente, hvilket hænger sammen med, at

Skrifterne kan inddeles i følgende kategorier:

Teologiske skrifter
 Det gamle Testaments skrifter
 Udgaver og oversættelser af Det nye Testamente
 Det nye Testaments skrifter
 Andagtsbøger og bønnebøger
 Prædikener og homiletik (læren om prædikener)
 Martyrernes og helgenernes historie
 Reformationens historie
 Kirkeret
 Astrologi
 Det latinske sprog
 Historie

Initialer

Initialer er det første bogstav i et nyt tekstafsnit eller kapitel. Initialer blev ofte fremhævet i middelalderlige håndskrifter. Initialerne blev gjort iøjnefaldende og hyppigt udsmykket med miniaturemalerier med relation til den tekst, de indleder. Efter bogtrykkerkunstens opfindelse fortsatte anvendelsen af fremhævede initialer i stor udstrækning. De trykte initialer er dog mere stereotype og ses ofte anvendt flere gange i samme bog og fra bog til bog, idet hvert enkelt bogstav var et standardudstyr i den enkelte bogtrykkers materiel.

Antegnelser

I mange af renæssancens bøger er det første, man møder, når bogen åbnes, en skriftlig anmærkning, som kan give os en kilde til bogens historie eller bare en lille bid deraf. Sådanne antegnelser kan være én eller flere ejeres navne, hvem bogen er givet af - ofte med giverens navn og dennes forbindelse til mod-

Sådanne anmærkninger kan synes ubetydelige hver for sig, men samlet set kan mange af den slags i samme persons bibliotek kaste lys over ejerens liv i en vis periode, over hans virksomhed, hans venskabsforbindelser og måske tilmed over personens karakter¹⁶. Man kan altså sammenstykke dele af en personshistorie ud fra sådanne små personlige anmærkninger.

Desuden kan anmærkningerne om givernavne eller tidligere ejere være en kilde til belysning af andre persons nu forsvundne og dermed ellers ukendte biblioteker¹⁷.

I Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bøger er der mange eksempler på sådanne anmærkninger, der kan hjælpe os med at kaste lys over blandt andet parrets venskabelige forbindelser, men også om omstændigheder for en bog gave. Et par af bøgerne i biblioteket er således givet af Herluf Trolle som gave til Birgitte Gøye nytårsdag 1561 (kat. 39 og 41).

Tidligere ejere

Flere af bøgerne i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek har oprindeligt været i andre personers eje. Dette ved vi, fordi Herluf Trolle eller Birgitte Gøye har skrevet en lille anmærkning om det på bindets inderside, på forsats- eller titelbladet. Personerne hører i næsten alle tilfælde til blandt tidens fremmeste.

Flere af bøgerne har tilhørt andre af Birgitte Gøyes familiemedlemmer: Sophie Gøye (kat. 1 - bogen var en gave fra dronning Dorothea), Ellen Gøye (kat. 13, 14, 16, 17, 18, 22), Falk Gøye (kat. 9) og Mogens Gøye (kat. 6).

Anne Hardenberg (?-1589), som var Birgitte Gøyes nære veninde og ligesom Birgitte Gøye havde været i tjeneste hos dronning Dorothea, har også ejet én af bøgerne i parrets bibliotek (kat. 33).

Frantz Brockenhuus, der opførte Egeskov, og Ridder Hogenskild Bielke (1538-1605), der var rigsråd i Sverige, var begge ejere af større biblioteker. Hogenskild Bielkes betydningsfulde bibliotek opbevares i dag i Uppsala¹⁸. Begge har bøger repræsenteret i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bogsamling (henholdsvis kat. 42 og kat. 5). Dertil kommer personer som Mauritius Ap-ten (kat. 6) og Heinrich Guntersberg (kat. 47) om hvem vi stort set intet ved.

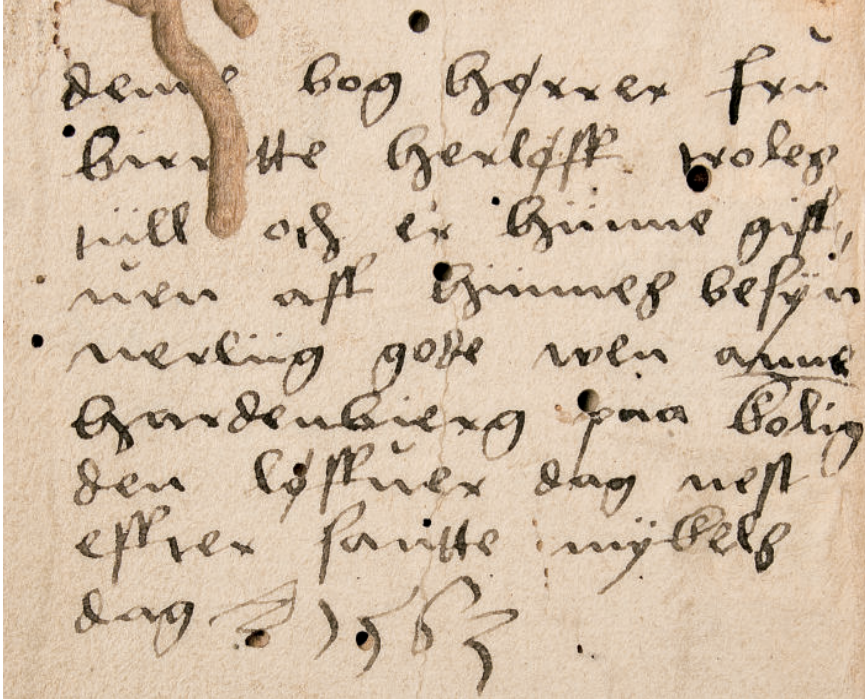

Fig. 9. I kat. 33 har Birgitte Gøye skrevet denne anmærkning om, at hun har fået bogen foræret af sin gode ven Anne Hardenberg nytårsdag 1562.

Væsentlige forfattere i bogsamlingen
Herluf Trolle og Birgitte Gøye var begge stærkt optaget af den lutherske tro, hvilket deres bibliotek er præget af. Mange af de teologiske skrifter er forfattet af flere af tidens betydeligste teologer og humanister. Især to forfattere træder frem som centrale figurer i samlingen, nemlig Martin Luther og Philip Melancthon, med henholdsvis 27 og 18 skrifter. Også Niels Hemmingsen, Herluf Trolles gode ven og professor i teologi samt i perioder tillige rektor ved Københavns Universitet, er repræsenteret med 2 skrifter. Niels Hemmingsen frembragte en omfattende faglig produktion, der gjorde ham kendt i hele Europa. Som nær ven af Herluf Trolle og Birgitte Gøye var han med til at udforme regelsættet for Herlufsholm Skole. Desuden holdt han prædikener ved både Herluf Trolles og Birgitte Gøyes begravelser.

Det ny Testamente, Jhesu Christi Ord og Euangelia

Én af bøgerne i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek er Det nye Testamente oversat til dansk og udgivet af den danske bogtrykker Christiern Pedersen i Antwerpen i 1529. Christiern Pedersen (ca. 1480-1554) var meget aktiv som udgiver, oversætter,

forfatter, teolog, historiker og forretningsmand i ét. Hans udgivervirksomhed faldt i tre perioder: Den første fra 1510-1515 i Paris. Den anden i årene 1529-1531, da han opholdt sig i Nederlandene og trykte bøger i Antwerpen. Den sidste periode som bogtrykker foregik i Malmø i årene 1533-1534¹⁹. Christiern Pedersen udgav flere værker, der var vigtige for samtiden og fik betydning for folkeoplysningen. Det nye Testamente er, ligesom hans øvrige skrifter, gennemillustreret med interessante træsnit.

Foruden at være fra det første oplag²⁰ af den første danske oversættelse af dette værk er Herluf Trolle og Birgitte Gøyes eksemplar af bogen helt særligt i og med, at det har en personlig dedikation fra Christiern Pedersen til dronning Dorothea, der var gift med Christian 3. Bogen har været i Birgitte Gøyes søster Sophies Gøyes eje; sandsynligvis givet som gave fra dronningen til Sophie. Efter søsterens død i 1537 kom bogen i Birgitte Gøyes eje.

Hortulus Animæ. Lustgartlein der Seelen - en katekismus

I 1529 udgav Martin Luther en lille katekismus - en lærebog, hvor hovedpunkterne i den nye trosopfattelse klart

med en af tysklands største renessancekunstnere, Lucas Cranach den Ældre (o. 1472-1553), der i øvrigt var personlig ven med Luther. Sammen skabte de et billedtema, der omhandlede mennesket mellem lov og evangelium.

Martin Luthers katekismus blev reformationstidens mest udbredte litterære værk, men han havde ikke patent på sin katekismus, og enhver bogtrykker kunne fremstille og sælge efterligninger. Sammen med bønne- og andagtsbøger, der skulle være skrevet på grundlag af den hellige skrift, fremkom i løbet af 1500-årene en række ny katekismer, der var populære og som solgte godt.

Et af de fine eksempler er den katekismus, som Wittenberg-trykkeren Georg Rhaw (1488-1548) skabte i forskellige udgaver fra 1547. Rhaws katekismus - med titlen Hortulus Animæ. Lustergartlein der Seelen - var så populær, at hans arvinger i mange år fremover udgav nye udgaver af bogen. Teksten er kun delvis original, idet Rhaw ivrigt har citeret Martin Luther. Bogen er at finde i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek.

Bogen blev oversat til dansk i 1552 med titlen: Hortulus animæ. Sjælens Urtegaard med deylige/ listige Figure/ oc Kalendario. Fordansket af Pe[der] Ti[demand].

Det særlige ved Rhaws katekismus er, at hovedparten af billederne er genbrug af Lucas Cranach den Ældres illustrationer til Wittenberger Heiltumsbuch udgivet i 1509 og illustreret med 117 træsnit og kobberstik som en guide til ærkebiskop Frederik den Vise af Sachsens enorme samling af relikvier og kuriosas, Wittenberger Heiltum. Helligdomsbogen skulle ikke genoptrykkes, og Cranach-værkstedet har derfor solgt trykstokkene med illustrationer fra varrelageret.

Katekismen udkom i en stor udgave, hvor Rhaw brugte Cranachs illustrationer fra den store Wittenberger Heiltumsbuch, og i en lille udgave, hvor der måtte suppleres med små grafiske illustrationer fra andre bøger. Herluf Trolle og Birgitte Gøyes eksemplar af bogen er af den lille udgave.

Illustrationerne er i deres udtryk katolske og kunne oprindeligt betragtes som hellige genstande med funktion som relikvier. Rhaw har derimod udelukkende valgt at bruge illustrationerne, hvor de har forbindelse med teksten, uden den

tetet i Wittenberg og den centrale skikkelse i det brud med den romersk-katolske kirke, der resulterede i den evangelisk-lutherske kirkeretning eller den protestantiske kirke. Fra 1515 kom han med åbenlyse angreb mod den katolske kirke og afviste idéen om, at mennesket med sine gerninger kunne opnå Guds vilje, og betonedede, at frelsen alene beror på troen på Jesus Kristus som den af Gud skænkede retfærdighed. I den forbindelse forkastede han idéen om afladshandelen og den dertil knyttede påstand om opnåelse af frelse og forbedring af vilkår i skærsilden. I årene efter udsendte Martin Luther adskillige skrifter med polemiske svar på latin til skolastiske modstandere, lærde bibelkommentarer på latin og folkelige skrifter på tysk samt skrifter om de fleste emner af betydning. Disse var med til at udbrede kendskabet til Luthers overbevisning og opgøret med den senmiddelalderlige kirke. Som forfatter hører Martin Luther til verdenslitteraturens mest produktive, og med sine bibelkommentarer og prædikener og mangfoldige øvrige skrifter vedblev han hele livet at øve betydelig indflydelse. Hans kompromisløse og skarpe stil førte blandt andet til en række skrifter fra begyndelsen af 1540'erne, vendt mod paven, tyrkerne og jøderne.

Flere af Luthers skrifter, der dannede grundlag for hans kritik af den katolske kirke, genfindes i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bibliotek.

Philip Melancthon (1497-1560) var tysk, luthersk reformator, filolog, pædagog og teolog. Navnet Melancthon er en oversættelse til græsk af hans tyske efternavn Schwatzerde! I 1518 blev han professor i græsk ved universitetet i Wittenberg, hvor han mødte Martin Luther og snart blev en hovedskikkelse i reformationsbevægelsen. Philip Melancthon udgav mange af de vigtigste skrifter, der præsenterer lutherdommens ideer og tanker. Således leverede han en samlet fremstilling af lutherdommen med udgivelsen af *Loci, Confessio* og *Apologien*. *Loci communes* blev udgivet i 1521. Bogen, som var den første lutherske dogmatik, beskrev teologiens grundbegreber. Skriftet udkom senere i ændrede udgaver. I Herluf Trolles og Birgitte Gøyes bogsamling findes to eksemplarer af dette skrift.

store hensyntagen til figurerens symbolværdi og oprindelige betydning.

Afslutning

Størstedelen af 1500-årenes private bogsamlinger er gået tabt, og derved er også en del viden om den tids bogproduktion gået tabt. Med Herluf Trolle og Birgitte Gøyes enestående bibliotek på Herlufsholm har vi dog endnu mulighed for at studere, hvad adelen på den tid blandt andet læste og interesserede sig for. Om end samlingen modsat andre af tidens private biblioteker, der kunne bestå af hundrede- eller enddog tusindvis af bøger og håndskrifter, blot består af ca. 50 bøger, er den et godt og tidstypisk eksempel på 1500-årenes bogproduktion. Det gælder både hvad angår det humanistiske og reformatoriske litterære indhold såvel hvad angår bogbind og -spænder.

Dubletter af bøgerne i Herluf Trolle og Birgitte Gøyes bogsamling findes i store europæiske biblioteker blandt andet på Det kongelige Bibliotek i Køben-

havn. Det, som imidlertid er med til at gøre samlingen unik, er ikke blot, at den i sin helhed afspejler den interesse, som parret havde for humanismen, men også de mange anmærkninger, som parret har skrevet, anmærkninger, der giver os viden om personlige forhold og tanker, og som knytter bøgerne så nært til Herluf Trolle, Birgitte Gøye og ikke mindst Herlufsholm. □

Fig. 10. Illustration af Skt. Peter fra Georg Rhaws "Hortulus Animæ. Lustgartlein der Seelen."

Blindtryk:
Dekoration udført med varme enkelt- og rullestempler og uden guld. Blindtryk var meget anvendt i middelalderen og renaissance. Det blev senere ofte udført med en eller flere plader i stedet for stempler.

BV:
Bibliotheca vetus (Gamle bibliotek): et fællesmærke for de bøger, som skolen ejede før 1775.

Formater:
1. Storfolioformatet er lagt sammen til folioformat, to blade. Tre ark er lagt indeni hinanden, så bogbinderen har et ordentligt læg at hæfte i.

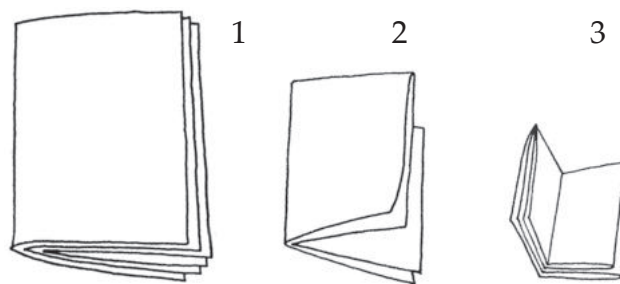
Folio: I dag regnes folianter for at være bøger over 35 cm. Forkortes fo., fol. eller 2°.

2. Arket er foldet to gange til kvartformat, fire blade. Kan suppleres med to eller fire blade, hvis det findes praktisk at have tykkere læg.

Kvart: I dag regnes kvarter for at være bøger mellem 25 og 35 cm. Forkortes 4° eller 4to.

3. Arket er foldet tre gange til oktavformat, otte blade. Velkendt fra opskæring af almindelige bøger. De første fire blade er kun sammenhængende foroven, de sidste fire desuden foran.

Oktav: I dag regnes oktav for at være bøger under 25 cm. Forkortes 8° eller 8to.

Exlibris:
Fra latin: (ejer) af bogen. Et exlibris er et ejermærke, der tegnes eller klæbes ind i en bog.

Helbind:
Bogbind udført i ét materiale, for eksempel skind.

”Hic liber à præstantissima foemina...” (katalog bd. 11 m.fl.):
”Hic liber à præstantissima foemina Domina Birgitta Gøye: datus est librae Herlofsholmensi scholae: quam cum clarissimo viro, pyssime memoriae, Domino Hermolao Trolle, equite aurato, charissimo suo marito, ex haereditarys suis bonis, arrurate fundavit et aperiri fecit. Anno nobis parte salutis MDLXV mensis Mai die 26.”

Inkunabel:
Fra latin, pluralis: ’vuggeklæder’. En bog, der er trykt i bogtrykkerkunstens første tid før 1550.

Permer:
Bindets for- og bagside.

Katalognumre i henhold til Christian Listovs katalog fra 1871. Indsat 5 cm målestok.

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16x11 cm, 8to.
Permer uden dekoration. På forpermen: HERLOFF TROLLE
HT MDLI BG, på bagpermen: BYRGITTHE GØYE HT MDL_
_G.

Bindebånd.

På bindets indersider er skrevet forskellige anmærkninger,
der blandt andet vedrører ejerforholdene.

På forsatsbladet Herluf Trolles exlibris.

Bagerst i bogen en dedikation fra Christiern Pedersen til
dronning Dorothea.

Proveniensi: 1. Dronning Dorothea; 2. Sophia Gøye; 3. Bir-
gitte Gøye og Herluf Trolle 1551.

3. Samlebind, 2 skrifter.

3.1. Korte Uthlegginge der Evangelien, af Antonius Cor-
vinus, Magdeburg 1537

3.2. De Passio Christi yn Söss Predinge gedeelet, af Anto-
nius Corvinus, Magdeburg 1537

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16x10,8 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets forreste inderside: HT BG 1554 samt Herluf Trolle
og Birgitte Gøyes exlibris. Bagerst i bogen deres mødres ex-
libris.

På forsatsbladet en anmærkning af Birgitte Gøye.

Proveniensi: Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1554.

4.2. Samling af håndskrifter

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16,2x10,5 cm, 8to.

Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler. Ciselerede messingspænder.

På bindets forreste inderside: HT BG 1554 og Herluf Trolle og Birgitte Gøyes exlibris.

På 53 blade bag i bogen findes nogle af Davids salmer nedskrevet, endvidere bønner og gudelige betragtninger, alt på tysk. Derefter en afskrift af den gamle danske salme: "Jhesus paa korset stodt, och hannem forløb sit helliige blodt." Bagerst i bogen: Tegning af person.

Proveniens: Birgitte Gøye 1554.

5. Psalter deutsch, med opsummering af Martin Luther, Leipzig 1541

Samtidigt helbind af brunt kalveskind på træpermer, 21,5x17 cm, 4to.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: BG 1571 og Birgitte Gøyes exlibris.

Derefter Birgitte Gøyes valgsprog. På efter titelbladet, med rød, blå og grøn skrift: "Thenne bog er mig Birgitte Gøye given udaff min rettelige gode ven erlig welbyrdig mand her Hogenstild Bielke Ridder til Wyx." Derefter Birgitte Gøyes valgsprog. "Birgitte Gøye, 1568." Titelbladet og alle tekstsider er dekoreret med arkitektur- og blomsterelementer samt varierende bibelske og mytiske scener.

Proveniens: 1. Ridder Hogenskild Bielke; 2. Birgitte Gøye 1568.

- 6.2. Der Prophet Sacharia, udlagt af Martin Luther, Wittemberg 1528
- 6.3. Tve Predigen up de epistlen S. Pavli, af Georg Spalatin 1525
- 6.4. Ein Brieff an die Fürsten zu Sachsen von dem auffrührischen geyst, af Martin Luther, Wittemberg 1524
- 6.5. An de Erentrike Stadt Hamborch, Wittemberg 1528
- 6.6. Von Priester Ehe des wirdig, af Steffan Klingebeyl, med forord af Martin Luther, Wittemberg 1528
- 6.7. Die weissagunge, af Johannes Lichtenberger, med forord af Martin Luther, Wittemberg 1528
- 6.8. Von der falschen Betlerbuberey, med forord af Martin Luther, Wittemberg 1528
- 6.9. Die Histori Thome Muntzers des anfengers der Döringischen uffrur, Hagenau

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 21,5x16,3 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside og forsatsblad en række anmærkninger, deriblandt: "Das buch gehört Mauriitio apten zw. ... 1528."
Bag i bogen: HT BG 1554 samt Herluf Trolle, Birgitte Gøyes og deres mødres exlibris.

Proveniens: 1. Mauritio apten zw. 1528; 2. Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1554.

7. Der Prediger Salomo, udlagt af Martin Luther, Wittemberg 1560

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 17x11 cm, 8to. Forpermen på forsiden mangler.
Permen dekoreret med blindtryk med rullestempler og pladestempler.
Ciselerede messingspænder.

Titelbladet mangler.

Proveniens: BV.

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 32x21 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder med indgraveret: GOD; LEVET; 1525; NOCH.

Bag på titelbladet: Herluf Trolles exlibris samt "Thenne bog hør her Magnus Gøye Riider Danmarcks Riiges hoff Mester till."

Proveniens: 1. Mogens Gøye; 2. Herluf Trolle 1554.

9. Auslegung der Episteln und Evangelien, von Ostern bis auff das Adventt, af Martin Luther, Wittenberg 1544

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 31,5x21,5 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: HT BG samt Herluf Trolle og Birgitte Gøyes exlibris. Derefter Birgitte Gøyes valgspog.
På forsatsbladet: "Denne bog hør min saligh fader falck gø-ide thil."

Proveniens: 1. Falk Gøye; 2. Herluf Trolle og Birgitte Gøye.

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 19x15 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler. På forpermen: HT 1547.

Proveniens: Herluf Trolle 1547.

11. Martin Luther I, der Erste Teil der Bücher D. Martin Luther über etliche Epistel der Apostlen, Wittenberg 1539

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 33,4x21,6 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler med danske rigsvåben, Københavns byvåben og portræt af Erasmus af Rotterdam.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina," samt HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1549.

*Hic liber à præstantissima foemina Domina
Brygitta Gøye, datus est liberæ Herlofsholmænsi
Scholæ: quàm cum clarissimo viro piissime
memoria Domino Hermiaeo Trolle equite
aurato, charissimo suo marito, ex hære
ditarijs suis bonis accuratè funda
vit & aperiri fecit: Anno nobis
partis salutis MDLXV mensis
Mai die 26*

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 33,4x21,6 cm, 2°.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler med danske rigsvåben, Københavns byvåben og portræt af Erasmus af Rotterdam.

Store ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina," samt HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1549.

13. Martin Luther III, darin zusammen gebracht sind Christliche und tröstliche erklerung und auslegung der fürnemesten Psalmen, Wittemberg 1553

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 32,2x21,5 cm, 2°.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. Ciselerede messingspænder.

Med trykt fortale af Philip Melanchton til Kong Christian (d. 3.).

På forsatsbladet: "Denne bog till hører fru ellenne gøye till Claxholm 1562."

Proveniens: 1. Ellen Gøye 1562; 2. Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

Rammenne Capitel and Spræckne uas gotænkere Semint, Wittenberg 1551

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 32x22,7 cm, 2°.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. Ciselerede messingspænder.

På forsatsbladet: "Denne bog till hører fru ellenne gøye till Claxholm 1562."

Proveniens: 1. Ellen Gøye 1562; 2. Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

Denne Bog till hører fru
ellenne Gøye till Claxholm
1. 5. 62

15. Martin Luther V, darinnen begriffen sind die Auslegung uber das erste Buch, und folgend uber etliche Capitel der andern Bücher Mose, Auch uber etliche Propheten, Wittenberg 1552

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 31,8x22,1 cm, 2°.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. Ciselerede messingspænder.

På forsatsbladet: "Thenne bogh gaff Erliig och welbyrdyrdig mannd herloff trolle till herluffsholm synn kierre höstrue fru Birgitte Gøye Nytt aars dag MDLXI". Der efter Birgitte Gøyes valgsprog.

Proveniens: Fra Herluf Trolle til Birgitte Gøye nytårsdag 1561.

Thenne Bogh gaff Erliig och welbyrdyrdig
mannd herloff trolle till herluffsholm
synn kierre höstrue fru Bir.
gitt Gøye Nytt aars dag MDLXI

Forbud buggsike paa mannske
Mannd fröckne gind og gitt rest
Birgitte Gøye

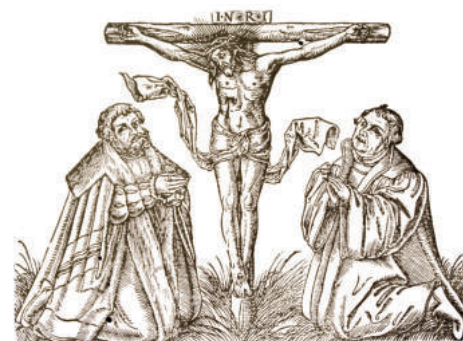
**Bücher vom Lestand, Rathschender und Bücher, Verhän-
nung und Trostchrieffen, Wittemberg 1553**

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
32,22,5 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På forsatsbladet: "Thenne bog till hører fru Ellenne gøie till
Claxholm 1562."

Proveniens: 1. Ellen Gøye 1562; 2. Birgitte Gøye og Herluf
Trolle.

**17. Martin Luther VII, darinnen begriffen die Bücher vom
Christlichen stand, wider den Bapst, und die Bischoue, jre
Scribenten und Vorteidinger, Wittemberg 1554**

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
31,8x22 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På forsatsbladet: "Thenne bog tillhører fru ellene gøie till
Claxholm. 1562."

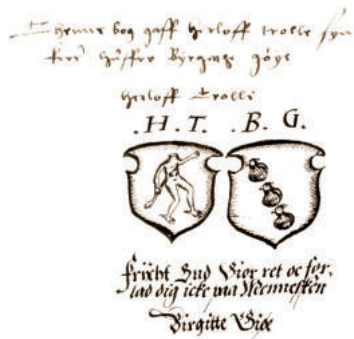
Proveniens: Ellen Gøye 1562; Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

Samtidigt helbind med hvidt skind på træpermer,
33,5x22,5 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
... ." samt en anmærkning, Herluf Trolle og Birgitte Gøyes
exlibris og Birgitte Gøyes valgsprog.

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1561.

20. Martin Luther XI, nemlich die herrliche Auslegung uber das Erste Buch Mosi, Von anfang des XXV. Capitels, bis zu ende, Wittenberg 1558

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
33,6x23,3 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
... ."
Bogen er skadet.

Proveniens: Birgitte Gøye 1565.

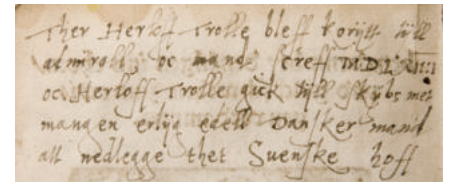

Lutetia, med forord af Caspar Creutziger, Wittenberg 1510.
 22.2. Creutzbüchlein, af Erasmus Sarcerius, med forord af Philip Melancthon, 1550

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16x10 cm, 8to.
 Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler. På forpermen: EG 1552.
 Brune bindebånd.

På bindets forsats- og indersider er skrevet en del anmærkninger der i blandt "De 7 glæder" samt "Denne bog hører elene gøye til. Gud giue hue syn nade. 1553."
 På et blad mellem de to skrifter er nedskrevet Birgitte Gøyes daglige bøn.
 Bag i bogen: „Ther herloff Trolle bleff korjtt tijll admirall, oc mand screff MDLXIII.“

Proveniens:
 1. Ellen Gøye 1552; 2. Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1553.

23. Samlebind, 4 skrifter.
 23.1. Von der Kirchen und alten Kirchenlernern, af Philip Melathon, Wittenberg 1540
 23.2. Eine Predigt uber Epistel, af Martin Luther, Wittenberg 1544.
 23.3. Das die Fürsten aus Gottes beuelh und gebot schuldig sind, bey iren unterthanen abgötterey, unrechte Gottes dienst und falsche lehr abzuthun, af Philip Melancthon, Wittenberg 1540
 23.4. Samt der Apellation oder Beruffung an ein frey Christlich Concilium, af Martin Luther 1521, Wittenberg 1548

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20x15 cm, 4to.
 Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
 Bindebånd.

På bindets inderside: HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens:
 Herluf Trolle og
 Birgitte Gøye 1549.

Merkmale prophetica uetera argumentum, af Philip Melancthon, Basel 1543
 24.2. Sententiæ Salomonis, iuxta hebraicam veritatem red-
 ditæ, af Philip Melancthon
 24.3. In D. Pavli ad Romanos apistolam Exegema, af An-
 drea Hyperio, Magdeburg 1549
 24.4. De imagine die in primus parentibus, ac destructione,
 et renovatione eius explicatio, af M. Tilomanni Cragij Lu-
 chouiani, indledning ved Philip Melancthon, Wittemberg
 1549

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
 16,5x10,5 cm, 4to.
 Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestemp-
 ler. På forpermen med forgyldt tryk: HT 1550.
 Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1550.

25. Die Heubtartikel Christlicher Lere (Loci Communes
 Theologici), sammenfattet af Philip Melancthon, på tysk
 ved Justus Jonas, Wittemberg 1558

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
 21x16 cm, 4to.
 Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
 Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1554.

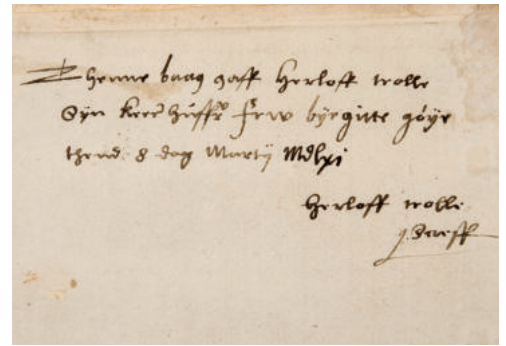

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 21,4x17,5 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.

På bindets inderside: "Thenne baag gaff herloff trolle sin kere hustru fru Birgitte gøye thens 8 dag martii Mdxii, herloff trolle, screff."

Proveniens: Herluf Trolle til Birgitte Gøye 1561.

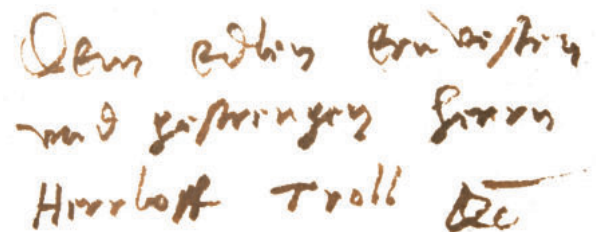

27. Der Ordinanden Examen, wie es in den Kirchen zu Wittemberg gebraucht wird, af Philip Melancthon, Wittemberg 1558

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16,2x11,4 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler. På forpermen: HERLOFF TROLLE 1558.

På titelbladet: "Dem Edlen Erndesten und gestrengen herrn herloff Troll."
Bogen er skadet.

Proveniens: Herluf Trolle 1558.

af Philip Melancthon, Wittenberg 1556
29.2. Series et dispositio orationis in Epistola Pauli ad Romanos, af Georg Maior, Wittenberg 1556

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
16,7x11,6 cm 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

Proveniens: BV.

30. *Initia doctrinae physicae, dictata in Acedemia Vuitebergensi*, af Philip Melancthon (libri I-III), Wittenberg 1549

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
17x10,5 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. På for-
permen: HT 1550.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1550.

Excusa Vuitebergæ per
Iohannem Lufft.
Anno 1549.

Wittenberg 1560
31.2. Orationes recitatae in Academia Witebergensi eo tempore, af Philip Melancthon, Wittenber 1560

Samtidig indbinding i hvidt pergament,
19,5x15,4 cm, 4to.

På titelbladet: "generoso et Magnifico D. Herluff Troel, Equiti Aur. Et consiliario Incltyti Regis Daniaë."
Bogen er skadet.

Proveniensi: Herluf Trolle.

32. Enarratio epistolæ Pavli scriptæ ad Ephesios, samlet af Georg Maior, Wittenberg 1552

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
165x11,5 cm 8to.

Permer dekoreret med blindtryk med rulle- og pladestempler.

Ciselerede messingspænder.

Skriftet har en trykt tilegnelse til Kong Christian (d. 3.) af Danmark og Norge.

På bindets inderside: HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniensi: Herluf Trolle 1554.

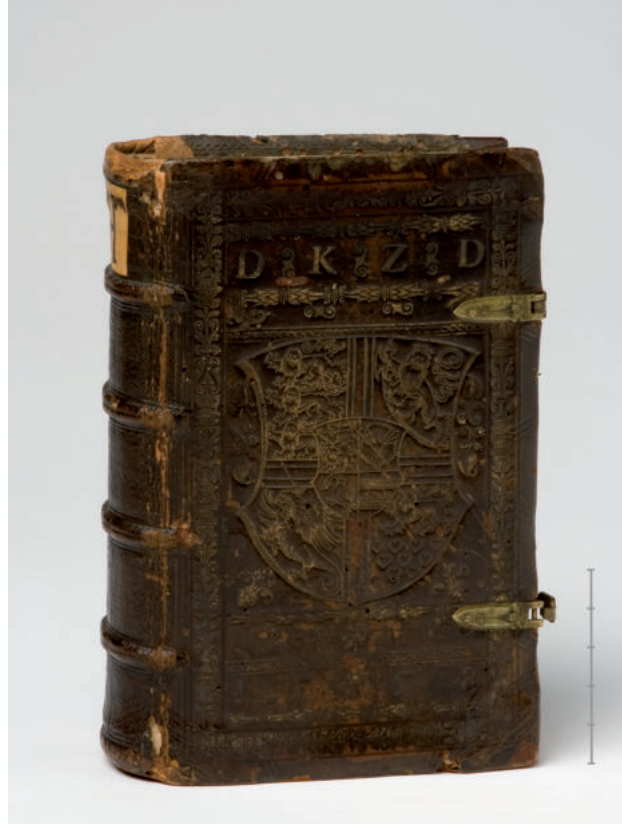

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 16,5x11 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med rulle- og pladestempler. På forperm forgyldt tryk af det dansk-norske rigsvåben samt DKZD1558; Dorothea Königin zu Dennemarck. På bagpermen pladetryk med korsfæstelsesscene. Ciselerede messingspænder.

Værket er tilegnet Dronning Dorothea af Danmark.

På bindets inderside. "Denne bog hørr fru birette herløfs troles tiill och er hiinne giffuen aff hiinnes besyunnerliig gode wen anne hardenbjerg på holig den løffuer dag nest efter santte mykels dag AD 1563."

Proveniens: 1. Anne Hardenberg; 2. Birgitte Gøye 1563.

34. **Das ander Buch Mosi, Exodus genannt, på latin af Johansen Brentzen, oversat til tysk af Sebastian Coccius, Hagenauw 1540**

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,9x16,3 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. Ciselerede messingspænder.

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

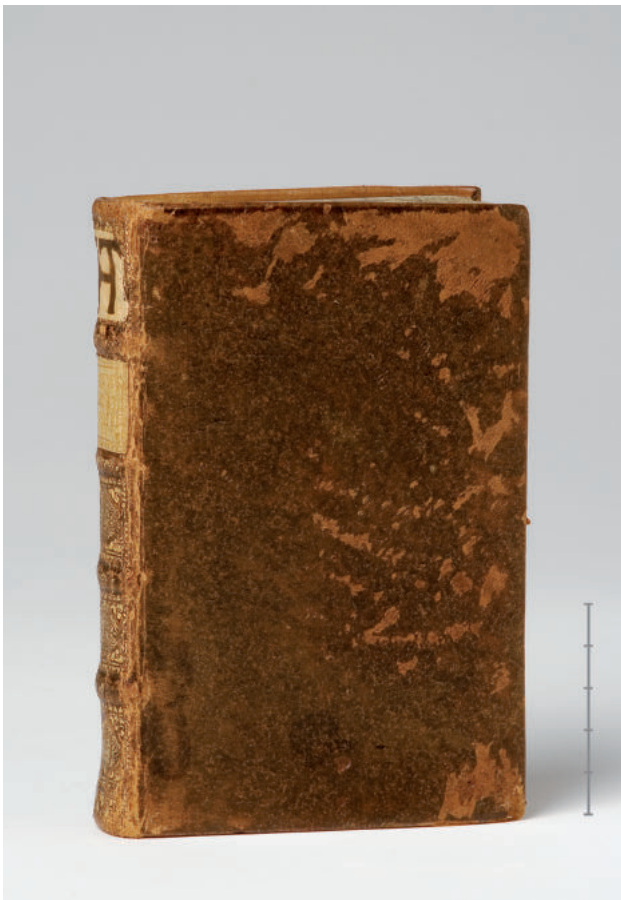
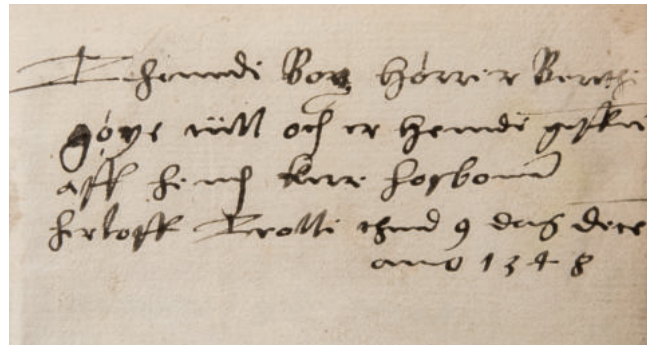

35.2. Fewerzeug Christlicher Andagt, Leipzig 1546

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 15,3x10 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. På forpermen: HT 1548.
Bindebånd.

På forsatsbladet: „Thenne bog hørre Berethe gøye tiil och er hennde giffue aff hennes kerre hosdonnd herloff Trolle thend 9 dag decb anno 1548.“

Proveniensi: Fra Herluf Trolle til Birgitte Gøye 1548.

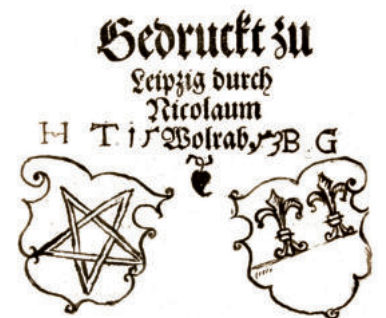

36. Heuptartikel Christlicher Lere aus dem Psalter des Propheten Davids gezogen, und in Frag und Antwort gestellet, af Hieronymus Wittich von Bresla, Leipzig 1545

Helbind af brunt skind på træpermer, 15x10 cm, 8to.
Permer uden dekoration, gulddtryk på ryggen. Indbindingen er ikke den oprindelige.

I bogen Herluf Trolle og Birgitte Gøyes exlibris.

Proveniensi: Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1553.

Zwerch jüngerer und Oesterlag getimert hat, af Sebastian Knecht, Wittenberg 1545

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,9x15,15 cm, 4to.

Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestemp-ler. På forpermen: HT 1550.

Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle 1550.

38. Samlebind, 2 skrifter.

38.1. Hortvlvs animæ. Lustgarten der Seelen. Mit schönen lieblichen Figuren, af Georg Rhaw, Wittenberg 1548

38.2. Vieler schönen Sprüche aus Göttlicher Schriftt auslegung, af Martin Luther, Wittenberg 1547

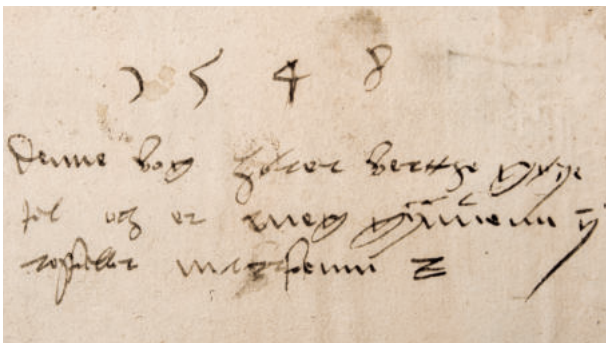
Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,5x16,5 cm, 4to.

Permer med illustrationer og tekst.

Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "1548. Denne bog hører Bertthe gøye til...."

Proveniens: Birgitte Gøye 1548.

lige and tannemosten fest, daris ganze jar, für die jar-
gen Christen in Fragstück verfasst, af J. Spangenberg,
med forord af Martin Luther, Nürnberg 1557

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
33x24 cm, 2°.

Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På forsatsbladet: "Thenne bogh gaff erligen och welbyrdige
mandtt herluff trolle synn kierre høstrue fru Birgitte Gøye
Nyttaars dag MDLXI."

Proveniens: Fra Herluf Trolle til Birgitte Gøye nytårsdag
1561.

**41. Bedebökelin auer de Husstafel, Wo ein yder yn synem
Stande und anliggenden nöden tho Gade beden schal, af
Joachim Schröder, Magdeburg 1557**

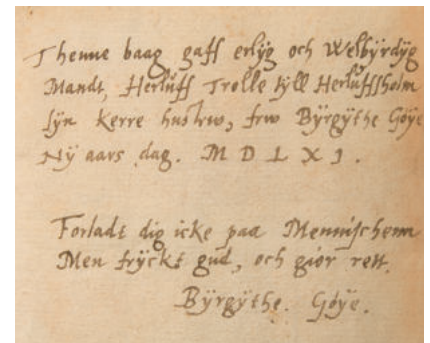
Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
16,5x10,5 cm, 8to.

Permer med blindtryk med rullestempler og pladestempler
med slidt guldtryk.
Ciselerede messingspænder.

Birgitte Gøyes bønnebog.

På forsatsbladet: "Thenne baag gaff erlig och welborne
mandt herluff trolle sin kære hustruu fru Birgitte Gøye Nyt-
aars dag MDLXI."

Proveniens: Fra Herluf Trolle til Birgitte Gøye nytårsdag
1561.

Niels Hemmingsen, København 1563
42.2. De regeneratione spirituali, et obedientia Deo necessario præsetanda à Regeneratis, af Niels Hemmingsen, København 1563

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 15,5x10,5 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler
Ciselerede messingspænder.

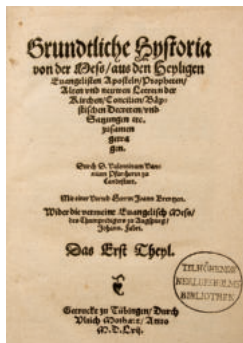
Proveniens: 1. Frantz Brochenhuus, Egeskov; 2. BV.

43. Grundtliche Historia von der Mess, aus den Heiligen Evangelisten, Aposteln, Propheten, Alten und neuen Lehrern der kirchen, af Valentin Danium, med forord af Johann Brentzen, Tübingen 1557

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 22x10 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 19,8x16 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestempler. På forpermen: HT 1547.
Bindebånd.

På bindets inderside HT 1554 og Herluf Trolles exlibris.

Proveniens: Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1547.

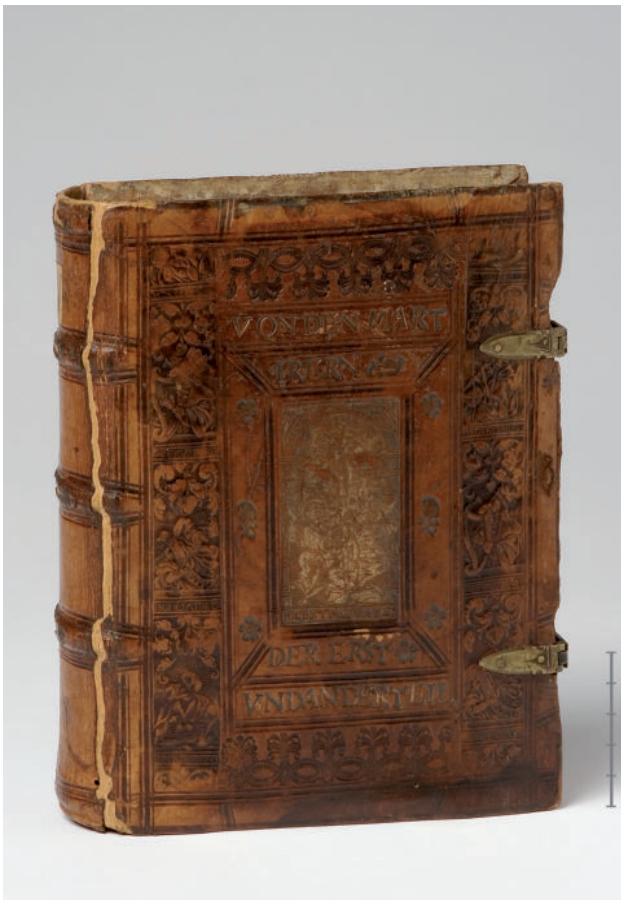

45. Bogserie, bind 1-2.

Historien Der heyligen Ausserwölten Gottes Zeügen, Bekennern und Martyrern, af Rabus von Hemmingen, 1555-56 Strassburg

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,8x17cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler og forgyldte pladestempler. På forpermen: VON DEN MARTI-REN DER ERST UND ANDER TEIL.
Ciselerede messingspænder.

Proveniens: BV.

56 Strassburg

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,8x17cm, 4to.

Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler og forgyldte pladestempler. På forpermen: VON DEN MARTI-
REN DER DRITE UND VIERTE TEIL.

Ciselerede messingspænder.

Proveniens: BV.

45. Bogserie, bind 5-6.

Historien Der heyligen Ausserwölten Gottes Zeügen, Bekennern und Martyrern, af Rabus von Hemmingen, 1556-57 Strassburg

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer, 20,8x17cm, 4to.

Permer dekoreret med rullestempler.

Ciselerede messingspænder.

Proveniens: BV.

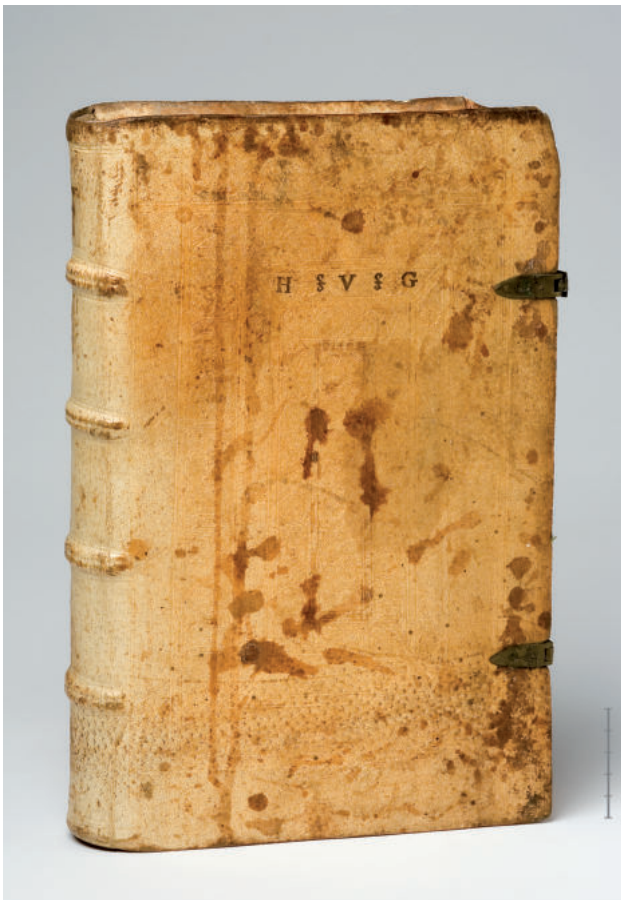

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
31x21,2 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Bindebånd.

Der er forskellige anmærkninger på bindets indersider.
På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
..."

Proveniens: Birgitte Gøye 1565.

**47. Ein Ausserlesne Chronick von anfang der welt bis auff
das iar MDxxxix. in vier teil abgeteilet, oversat fra latin til
tysk af doktor Caspar Hedio, forord af Philip Melancthon,
Strassburg 1539**

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
34x22 cm, 2to.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler. På for-
permen: HVG
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
..."

Proveniens: 1. Henrich von Guntersberg; 2. Birgitte Gøye og
Herluf Trolle 1565.

Henrich von Guntersberg

Forord af Philip Melancthon, Strassburg 1541
Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
35x22 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
..."

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1565.

49. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX, af Mar-
tini Cromer, Basel 1555

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
35,5x23 cm, 2°.
Permer dekoreret med blindtryk med rullestempler.
Ciselerede messingspænder.

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina,
..."

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1565.

Restaureret, 1998.
Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer,
20x17 cm, 4to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestemp-
ler.
Ciselerede messingspænder.

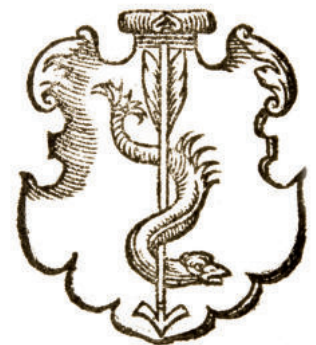
Proveniens: BV.

52. *Doctrinale totius grammatices in unum digestum, ab eruditissimis huius scientiæ professoribus elaboratum, denouque reuisum, ved Hermannii Torrentinus m.fl., 1551*

Samtidigt helbind af brunt skind på træpermer,
16,5x11,5 cm, 8to.
Permer dekoreret med blindtryk med enkelt- og rullestemp-
ler.
Ciselerede messingspænder.

Proveniens: BV.

des ganzen Raumes und der Herwiderrichten seine Lebe Christi gewesen, Wittenberg 1569.

Samtidigt helbind af hvidt skind på træpermer, 33,5x22,5 cm, 2to.
Permer dekoreret med blindtryk med rulle- og pladestempler.
Ciselerede messingspænder.

Proveniens: Otto Thott 1777 (Bogen har sandsynligvis aldrig tilhørt Herluf Trolle og Birgitte Gøye, men er en senere tilføjeelse til samlingen, som supplement til Luthers samlede værker).

Bøger, der tidligere har været i samlingen, men nu er forsvundet:

2. *Decreta patrum sive Concordia discordantium canonum cum suis apparatus*, Strassburg 1490

Beskrivelse af Erik Dal, 1962, s. 50:

"Enkelte gamle tilskrifter på titelbladet. Enkelte blade helt eller delvis udrevet.

Samtidigt helbind med beslag og spænder. Øverste del af ryggen fornyet til udbedring af fugtskade, der har angrebet bogens indermargen med mindre teksttab i en del blade til følge.

Herluf Trolles exlibris; håndtegnet våben med H.T. 1554."

Proveniens: Herluf Trolle 1554.

18. *Martin Luther VIII, darinnen die verdeutschte Auslegung begriffen uber die Phalmos graduum, und den 110 Psalm, Das fünffte buch Mose, und diese Propheten etc.*, Wittenberg 1556

Proveniens: 1. Ellen Gøye 1562; 2. Birgitte Gøye og Herluf Trolle.

21. *Martin Luther XII, nemlich, Die Erste Auslegung uber die Epistel an die Galater, Ecclesiastes oder Prediger Salomonis, sampt etlichen Trostschriften, Sendbrieuven etc.*, Wittenberg 1559, med fortale af Phillip Melancthon til Kong Frederik d. II.

Fortale af Philip Melancthon til Kong Frederik (d. 2.).

Proveniens: Herluf Trolle og Birgitte Gøye 1560.

28. *Corpus Doctrinæ Christianæ*, Leipzig 1560

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina, ..."

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1565.

40. Samlebind, 2 skrifter.

40.1. *Abschiedt Der Röm Keys. Maiest. und gemeiner Stend, uff dem Reichsstag zu Augspurg uffgericht A.D. 1548, Mainz 1548.*

40.2. *Resolution der Röm. Key. Mai., Wie es der Religoin halben biss nach endung dess Concilii gehalten werden soll – Key. Maeist. Reformation – Landfrieden der Key. Mai. etc., Mainz 1548.*

Proveniens: Herluf Trolle 1548.

50. Samlebind, 3 skrifter

50.1. *Regentenbuch aus vielen trefflichen alten und neuen historien*, af Georg Tauterbecken, Leipzig 1556

50.2. *Genealogia und Chronica des Durchl. hauses, der Fürsten zu Anhalt, auss 1055 jar in sechs Büchern*, af Ernst Drottuss, med forord af Philip Melancthon, Leipzig 1556

50.3. *Keiser heinrichs des virdten., Hertzogen zu Franken und am Rhin etc. fünffzigjähre Historia*, af Johann Stumpffen, Bürich 1556

På bindets inderside: "Hic liber à præstantissima foemina, ..."

Proveniens: Birgitte Gøye og Herluf Trolle 1565.

Appel, Charlotte: Bogmaleriets og bogsamlingens historie ca. 1500-1750. Nylere europæisk forskning. En introduktion. Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger, Kbh. 1993, s. 185-234.

Bøggild-Andersen, H.O. og Edward C.J. Wolf: Bogbindets Historie, Kbh. 1945.

Christensen, Dan Ch.: Teknik og videnskab, Middelalderens Danmark (red. Per Ingesman m.fl.), Kbh. 1999, s. 220-239.

Christensen, Karsten: Christoffer Schrodt – En dansk bogbinder fra Frederik IIs tid. Et tilskrivningsforsøg. Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger 14 1979-80, Kbh. 1980, s. 36-62.

Dal, Erik (red.): Viktor Madsens Katalog over Det Kongelige Biblioteks Inkunabler 3, København 1962. Levende ord

Dal, Erik (red.): Levende ord og lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Katalog, 1999.

Ejlert, Christian og Erik C. Lindgren (red.): Skrift, bog og billede i senmiddelalderens Danmark, Kbh. 1982.

Friis-Jensen, Karsten: Litteratur og bøger, Middelalderens Danmark (red. Per Ingesman m.fl.), Kbh. 1999.

Jørgensen, Ellen: Danske adelige Biblioteker i det 17. Aarh.. Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke rk. 3 bd. 8, Kbh. 1917, s. 244-250.

Madsen, Alice: Bøger, bogspænder og bogbeslag fra Øm Kloster, Øm Kloster. Kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie, 2003.

Nielsen, Lauritz: Hans Vingaard. Et Bidrag til Danmarks ældre Bogtrykkerhistorie. Nordisk Tidsskrift för bok- och biblioteksväsen 3. årg., Stockholm 1916, s. 91-111.

Nielsen, Lauritz: Christian Pedersen og Bogtrykkerkunsten. Nogle boghistoriske Undersøgelser, Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen årg. 5, Stockholm 1918.

Nielsen, Lauritz: Dansk Bibliografi 1482-1550, Kbh. 1919.

Nielsen, Lauritz: Danske Skole- og Stiftsbiblioteker, Kbh. 1925.

Nielsen, Lauritz: Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne bd. 1, Kbh. 1946.

Petersen, Erik (red.): Levende ord og lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays og katalog, Kbh. 1999.

Roos, Carl: Om nogle signerede og nogle ikke signerede danske Bogbind fra det 16. Aarhundrede, Bogvennen 1929, København 1929, s. 115-148.

Undorf, Wolfgang: Hogenskild Bielke's Library. A Catalogue of the Famous 16th Century Swedish Private Collection, Uppsala 1995.

Walde, Otto: Henrik Rantzaus Bibliotek och dess öden. Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen 1. årg., Stockholm 1914, s. 181-192

Walde, Otto: Om bokanteckningar som källor och behovet af proveniens kataloger, Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen årg. 5, Stockholm 1918, s. 75-111.

Walde, Otto: Storhetstidens litterära kirgbyten. En kuturhistorisk-bibliotegafisk studie bd. 2, Uppsala 1920.

Walde, Otto: Studier i äldre dansk Bibliotekshistorie. Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen årg. 14, Stockholm 1932, s. 1-66.

Noter

1. Dal 1999. Levende ord og lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Katalog, 1999.
2. Nielsen 1949 s. 23.
3. Nielsen 1946 s. 17.
4. Nielsen 1932 s. 6.
5. Nielsen 1932 s. 14 og 1946 s. 33-39, Walde 1914.
6. Walde 1932 s. 29.
7. D. Christensen 1999 s. 227-229.
8. Nielsen 1919.
9. Nielsen 1918 samt afsnittet om "Det ny Testamente".
10. I Danmark var oplagstallet dog generelt noget mindre.
11. Appel 1993 s. 191.
12. K. Christensen 1979-80 s. 37.
13. Roos 1929 og K. Christensen 1979-80.
14. Madsen s. 129.
15. Walde 1920 s. 218.
16. Walde 1918 s. 75.
17. Walde 1918 s. 78.
18. Undorf 1995.
19. Nielsen 1918 s. 45 og 49.
20. Andet oplag udkom samme sted i 1531, Nielsen 1918 s. 49.

